

TORNAI SZABOLCS

Egy anattavádin* széljegyzetei

Remélem

Mostanában egyre gyakrabban tűnődöm azon, hogy számít-e, mit gondolok a halálról. Hiszen a halál így is, úgy is ledarál. Ősrégi elképzelés, hogy a halál hasonló az elalváshoz, ezért fel szoktam tenni azt a kérdést is, hogy számít-e, mit gondolok az alvásról, hiszen bármit gondolok róla, így is, úgy is el fogok aludni. Az álmoság ellen ugyanúgy nem tehetek semmit, ahogy az elmúlás ellen sem. Tehát két felfogás lehetséges. 1. Nem számít, mit gondolok a halálról. 2. Igenis számít, hogy mit gondolok róla. Az első felfogás a reménytelenség, a második a remény útja, de mindkettő filozófiai út. A kérdés tehát az, hogy a gondolkodás változtathat-e bármit azon a rettenetes perspektíván, amelyet a nagy közgazdász, Keynes epésen így fogalmazott meg: „hosszútávon mindannyian halottak vagyunk”.

Mert hosszútávon nemcsak minden ember halott, de minden élőlény és valamennyi létező is. S persze el fog tűnni maga az élet is, akárcsak a Föld, a Naprendszer, a Tejút és minden galaxis. Amikor Buddhától megkérdezték, hogy mi a világ, a mester azt felelte: a világ az, ami szertefoszlik. Buddha egész filozófiájában következetesen leszámolt mindenfajta vallásos képzetel, módszeresen metafizika- és transzcendenciaellenes volt, tagadott bármiféle léten túli létet, abszolútumot. Nemhogy valamennyi válasz eltűnik, de a kérdések is megsemmisülnek. Az egyetemes meg nem maradás fényében tökéletesen mindegy, hogy mit gondolok a halálról. Kozmikus méretekben jelentéktelen ponttá zsugorodom, de eltöpreng maga a halál is. Hiszen a halál csupán egy parányi bolygó és a rajta tengődő törékeny lény ügye, a mérhetetlen mindenségben ez a probléma sehol másutt nem létezik. Valóban ennyire nem számít, mit gondolok a halálról? Dehogynem számít. Hiszen az az álláspont, hogy szemernyit se számít, nagyszabású elképzelés, és alapvetően meghatározza, miként várom az elkerülhetetlent. Egyrészt tehát mindegy, mit gondolok a halálról, másrészt egyáltalán nem az. S ezt a helyzetet, azt hiszem, Paul Valéry aforizmája világítja meg a legjobban: „Komor hangon szól hozzánk a halál, de nem mond semmit.”

Nincs mit töprengeni a halálon, és igenis folyton töprengeni kell róla. Szerintem ezt mondja Valéry. Ennek megfelelően, amikor csak lehet, sokat gondolkodom az

elmúlásról, illetve a saját elmúlásomról, másrészt viszont úgyszólván félvállról veszem, hányaveti módon füttyülök rá. Csacskaság – így intézem el. És persze csacskaság bármiféle elképzelés a halálról, legyen bármily magasztos, bonyolult vagy egyszerű.

Camus úgy közelítette meg a kérdést, hogy kijelentette: a filozófia legfőbb kérdése az öngyilkosság. Rendkívül bosszantó csacskaság; sosem érttem, hogy a híres író hogyan tudott ennyire melléfogni. Alapművében, a *Sziszüphosz mítoszában* Camus abból indult ki, hogy ha nincs értelme az életnek, akkor a legjobb az öngyilkosság. Hát senki sem szólt Camus-nek, hogy az életnek az égadta világon semmi értelme? Hiszen éppen az a lényeg, hogy az ember a teljes értelmetlenségben – vagy ahogy Camus mondta, az abszurdításban – mégis kitűz egy életcélt vagy többet. Camus úgy viselkedett, mint egy sértődött kamasz, amikor kiderül, hogy sosem kaphatja meg hön áhított játékszerét, s erre azzal fenyegetőzik, hogy kiugrik az ablakon. Másik alapművében, *A lázadó emberben* aztán erre rátett még egy lapáttal, és azt az elképesztő sületlenséget találta írni: „Minden tudástól megfosztottan minden arra sarkall, hogy öljek, vagy hogy egyetértsek az öléssel, pusztán ezzel az evidenciával rendelkezem, mely egyre erősödik a bennem dúló önmarcangolástól.” Az éretlen kölyök tehát már nemcsak öngyilkossággal fenyegetőzik, hanem azzal is, hogy kiirtja az egész családját. Ám az évek múlásával belátja, hogy felnőtt fejjel már nem cirkusozhat, mint egy gyerek, és kijelenti, hősiesen el kell fogadni az elfogadhatatlant, vagyis az abszurdot. Nemrég újraolvastam Camus műveit, és teljesen megdöbbsentem az író félresiklásain. Főként azért, mert Camus elévülhetetlen érdeme, hogy megalkotta az abszurd fogalmát, művészileg is hitelesen ábrázolta, mintegy egyetemessé téve az abszurditást, s mindezt azzal koronázta meg, hogy újraértelmezte a világ alighanem legnagyobb mítoszáét, Sziszüphosz történetét.

Ám az volna csak igazán abszurd, ha az élet értelme központilag meg volna határozva. Ekkor esett volna csak igazán kétségbe Camus. Ellentmondást nem tűrő parancsot kap a mindenség transzcendens urától, hogy hogyan és miért kell élnie. Szabadságától ekképpen megfosztva, Camus-nek valóban igaza lett volna; ebben az örjítő helyzetben tényleg az öngyilkosság volna nemcsak a legfőbb filozófiai kérdés, de a „metafizikai lázadás” egyetlen értelmes eszköze is. Camus megállapítása azért is melléfogás, mert elsőrendűnek nyilvánított egy másodrendű problémát; megfeledezett arról, hogy a filozófia legfőbb kérdése a halál, más nem lehet. Ám a tibeti bölcsek ennél is tovább mentek; azt mondták: ha az ember reggel nem elmélkedik a halálról, kárba vész

* Indiai (páli) kifejezés: szubsztanciáttagadó. Az első és legnagyobb szubsztanciáttagadó Buddha volt.

az egész délelőttje, ha délben sem tűnődik rajta, akkor oda az egész délutánja, ha pedig este sem töpreng a halálon, veszendőbe megy az éjszakája is.

Ezek szerint hosszú éveket fecsérelem el, és továbbra is heteket, hónapokat élek le fölöslegesen. Mélyen egyetértek a tibeti intellemmel, mégis úgy vélem, ugyanúgy hiba, ha az ember túl sokat foglalkozik a halállal, mint ha nem foglalkozik vele. A lelki és szellemi egészség alapja, sőt a kiteljesedés elengedhetetlen feltétele, hogy az ember időről időre elgondolkodjon a saját halálán, s ahogy Szókratész-Platón mondta, felkészüljön a halálára. Szembe kell néznie a saját halálommal, viszont jó szkeptikusként arra sem vehetek mérget, hogy a halál így is, úgy is ledarál. Bölcsebben járok el, ha a kérdést folyamatosan napirenden tartom, és újra meg újra megvizsgálom. Tulajdonképpen minden hónapban, de legalább évente egyszer összegezmem kellene, hogy mit gondolok a halálról. Egy egészséges társadalomban nemcsak életmódmagazinokra van szükség, de néhány halálmodmagazint is ki kellene adni.

Határ Győző sokat írt az elmúlásról, s ezen fejtegetéseiben különösen az a szimpatikus, hogy magától értetődő természetességgel tárgyalta a problémát. Kifejtette például, hogy a halál „mindig új”. Csak arra lehet felkészülni, hogy nem lehet rá felkészülni. Egy olyan esemény, amelyhez semmi sem fogható. A halálfélelem még nem halál; de nem halál a halál közeli élmény (*near-death experience*) sem; és mondanom sem kell, hogy mások halála, még ha az orrom előtt következik is be, szintén nem halál. Csak az a halál, ami velem történik, s amiből nincs visszatérés. Ha eltűnök mindörökre. Határ különösen sérelmezte, hogy „a halál árnyékában hatezer nyelven vonják meg tőlünk a szót”. Sosem értettem, hogy a szkepticizmus nagy hívét miért zavarja a hallgatás. Hát nem a csend a filozófia végső célja? Hogy minden lehetőséget számba véve és végiggondolva, az ember eljusson a csendig, a szavak nélküli határtalanságig? Határ Győzőt ez a határtalanság aggodalommal töltötte el. Ezért is sérelmezte például, hogy bár a zene rendkívül felemelő lehet, nincs benne szemernyi gondolat sem, vagyis kétségbeejtően üres, mit sem használ halálfélelem ellen. A zene valóban nem lehet gyógyír a halál ellen, viszont megtaníthat arra a szótalanságra, amely a szellemi út legtündöklőbb csúcsa.

A logocentrikus Európa elvesztette a csend lehetőségét. Egyrészt mert az évezredek óta hiába hajszolt abszolútum állandó verbális megnyilvánulást követel, másrészt megmáshíthatatlanul bevésődött az a hamis rögeszme, hogy a lét – az ember által – kimondja önmagát. Szerencsére a Kelet ennek éppen az ellenkezőjét nyújtja. Ráadásul az ókori görög szkeptikusok felfogása is össz-

hangban áll a keleti szemlélettel. Bármiféle nyugópont csak akkor érhető el, ha csendben tudok maradni. A szkeptikusok azt vallották, hogy „panta agnosta”, azaz minden megismerhetetlen, ezért az ataraxiához, a zavartalan lelkiállapothoz, a derűhöz csak az juthat el, aki felhagy az igazság hiábavaló hajszolásával, és az aphasiát, a hallgatást választja. A keleti meditáció, az ellazult önfigyelem, az éber jelenlét eszköz és cél egyszerre. Vagyis nemhogy sérelmezem, ha hatezer nyelven megvonják tőlem a szót, hanem örülök, hogy végre felszabadulhatok a kérlelhetetlen verbális kényszer, a fantazmagórikus Ige hatalma alól. Komor hangon szól hozzám a halál, de nem mond semmit. Nincs mit mondania, hiszen misztérium. Csak a halálfélelem beszél egyfolytában és megállíthatatlanul, s addig nem nyugszik, míg meg nem örülök. Bebeszéli például, hogy ha meghalok, megsemmisülök. Vagy épp ellenkezőleg: elhitesi velem, hogy van túlvilág. Bármilyen esztelenségbe belerángat, mert azt hiszem, ha elkötelezem magam valamilyen világnézet mellett, mindörökre meg vagyok mentve.

Ám minden áldott éjjel, amikor álomra hajtom fejem, és elalszom, kicsiben a halált gyakorolhatom. Minden áldott éjjel hatezer nyelven megvonják tőlem a szót, s ez nemcsak szellemi, de biológiai szükségletem is. Ha nyolc órát alszom, ebből összesen mindössze két órát töltök álmodással, hat órán át álommentes mélyalvásban vagyok. Minden éjszaka hat órát a tökéletességben töltök. Ebben az állapotban megszűnik minden kettség: nincs lét és nemlét, nincs élet és halál, nincs jó és rossz, sőt, nincs ébrenlét és álom sem. Ez volna a nagybetűs Semmi? Szó sincs róla. Ebben az állapotban a Semmi sem létezik. Ha bárkinek az az ellenvetése volna, hogy mindez igaz, de csak az alvó ember szemszögéből, hiszen a világ közben zakatol tovább, akkor azt javaslom, próbáljon meg ellenérveket felhozni álomtalan mélyalvásában. Teljességgel lehetetlen.

Minden ember élete egynegyedét az oly sokat magasztalt üdvösség vagy megszabadulás állapotában tölti, kinek melyik tetszik. S ha az ember felébred ebből a csodából, felteheti magának a kérdést, hogy a lét minden borzalma, fájdalma és gyönyöre vajon honnan ered, ha eredetileg nem volt sehol. Ha meghalok, alighanem ugyanez történik. Hogy pontosan micsoda? Visszatérek abba az állapotba, amikor még nem voltam. Bele kell gondolnom, hogy milyen volt, mikor még meg sem fogantam – hát pontosan ilyen lesz a halálom után is. Ezt tanította nemcsak számos keleti guru, de nyugati bölcs is, így Lucretius, Cicero, Seneca, Plutarchos, Teles, idős Plinius.

Van azonban egy közkeletű tévhit. A legtöbb ember meg van győződve róla, hogy a halála után az élet megy

tovább. Hiszen naponta százezrek és százezrek halnak meg, s a világ folyásán ez mit sem változtat. A kozmikus show folytatódik. Csakhogy mások halála merőben különbözik a saját halálomtól. Mert ha én meghalok, az élet is, a világ is, a kozmikus show is véget ér. Pontosan abban a pillanatban, hogy exitálok, a mindenség eltűnik. Hasonlóan, mint elalváskor. Vagy lehet, hogy minden egészen másként lesz? Remélem, kiderül.

Platón és én

– Ha önmagammal akarok filozófiai párbeszédet folytatni, nem kezdek mással, mint a platóni dialógus kérdésével. Nem vitás, hogy Platón filozófiai műfajt teremtett, egyúttal létrehozott egy tökéletes módszert, amely oldja az álláspontok merevségét, dogmatikusságát, valamint fenntart egy olyan állapotot, amelyben mindig megvan a véleményváltoztatás lehetősége. Szókratész ügyes kérdéseivel bárkit el tudott bizonytalanítani, s „bábáskodva” rá tudott vezetni a következetes gondolatmenetekre, de az a jó, hogy végül, amikor vitapartnereit már teljesen meggyőzte, sosem olümposzi magasságból szónokolt hozzájuk, hanem hangsúlyozta, hogy nincs rosszabb, mint ha valaki önmagát vezetni félre, ezért a vizsgálódást sosem szabad teljesen lezárni. Ebből a szempontból Szókratész a szkeptikusok előfutárának is tekinthető. Amit az is indokol, hogy a szkepszis a skeptomai görög szóból ered, amely nem azt jelenti, hogy kételkedni, hanem azt, hogy kutatni, vizsgálni.

– Ennek ellenére úgy látom, hogy a maga által előírt tiszteletkörök után Platón többnyire eljutott arra a pontra, ahol magabiztosan és határozottan fejthette ki álláspontját. Igaz, hogy nem vált dogmatikussá, de neki is megvoltak a maga szilárd tételei, így például a nevezetes ideatan, a lélek halhatatlansága, a demiurgosz világtéremtése vagy az a gyönyörű elképzelése, hogy azokból lesznek filozófusok, akik az ideákból a legtöbbet láttak, s hogy a tudás nem egyéb, mint visszaemlékezés, anamnesis.

– Éppen ezért nagy teljesítmény, hogy képes volt tüzetesen és kiegyensúlyozottan vizsgálni. Amit azzal ért el, hogy megsokszorozta önmagát. Méghozzá úgy, hogy mások bőrébe bújt. Számos filozófussal tudott azonosulni, de még olyanokkal is, akik homlokegyenest mást állítottak, mint ő. Ebből a szempontból legnagyobb teljesítménye a Parmenidész című dialógusa.

– De a legkülönösebb, hogy mesterével, Szókratészszel szétválaszthatatlanul eggyé vált.

– Ám éppen ez a dialógusok gyöngéje is: gyakran kilóg a lóláb, hogy valójában nem mások beszélnek,

hanem mindig ő. S a szerepjáték oly tökéletesre sikeredett, hogy ő maga nem is szerepel a dialógusokban.

– Bevallom, csak találgatni tudom, hogy miért nem szerepeltette magát. Talán azért nem írta bele saját személyét a dialógusokba, mert módfelett élvezte e grandiózus szerepjátékot s a vele járó helyzetet, hogy láthatatlanul irányítja a háttérből.

– Tökéletes és következetes megoldás. Mert ha az olvasó egy idő után átlát a szitán, lehet, hogy méltatlankodik, de aztán hamarosan el kell ismernie, hogy ha tényleg minden figura Platón, akkor Platónnak valóban felesleges megjelennie a színen.

– Csakhogy Platón annyira a végletekig vitte ezt a játékot, hogy hön szeretett mestere végső óráit is másokkal meséltette el. Nem hübrisz ez már? Betegsége hivatkozva nem elbúcsúzni mesterétől?

– Nem: ez a szintiszta fikció.

– Túl agyafűrt és pimasz írói ötlet, hogy a tanítvány úgy adja elő mestere gondolatait, mintha ő maga nem létezne.

– De zseniális...

– Miért?

– Mert ő az, aki nincs, és mégis van. Ő az, aki sehol sincs, mégis mindenütt megjelenik. Ő mindenki, és senki sem. Ráadásul ez a rafinált módszer is hozzájárult ahhoz, hogy életre keljen Európa három nagy kimérája: a mindenható elbeszélő, az objektív megfigyelő és legfőképpen az objektív valóság képzete. Szóval amilyen igaz, hogy Platón nem volt Szókratész mellett a börtönben, ugyanolyan igaz, hogy mindvégig vele volt, míg a mester ki nem ürítette a bürökpoharat. Világirodalmi bravúr a Phaidón szájába adott bizonytalankodás: „Platón azonban, azt hiszem, beteg volt.”

– Bármennyire is elismerem a platóni előadásmód briliáns voltát, számomra kiagyalt és természetellenes. Ráadásul egy hiba azért mégiscsak becsúszott. Sőt, a hübrisz vádja újból felmerül bennem.

– Mire gondolsz?

– Platón dialógusaiban mindenki vitatkozik mindenkivel, mindent a lehető legtöbb szempontból megvizsgálják, ám a legfőbb vita feltűnően hiányzik: a mester és a tanítvány polémiaja. Rendkívül közvetlen és rejtetlen valószínűleg megtalálható, hatalmas filológiai munkával talán kikövetkeztethető, de úgy, ahogyan a valóságban nyilván gyakran megtörtént, nem fért bele a kérlelhetetlen koncepcióba. A hübriszt pedig abban látom, hogy Platón saját személyének kivonásával látszólag szerényen alárendelte magát mindenki másnak, legfőképpen mesterének, de valójában mindenkit öntelten bekebelezett, és mesteréből is ugyanolyan szócsövet csinált, mint bárki másból.

– Szócsövet? Erős túlzás.

– Meglehet, mindenesetre számomra sokkal elfogadhatóbb például Timón módszere, aki úgy őrizte meg mestere, Pürrhón tanítását, hogy művében saját maga beszélget vele. Persze ez sem jelenti azt, hogy Timón hüen adta vissza mestere szavait, nyilván ő is a maga képére formálta Pürrhónt, de legalább nem szemfényvesztő módon tette, mint Plátón. Bár ő éppen azzal téveszt meg, hogy azt a látszatot kelti, mintha a dialógusok a valódi beszélgetések lejegyzései volnának.

– Ha tehát a kezdőpont a mások közt folyó platóni dialógus a szerző kiiktatásával, akkor a végpont az a lecsupaszított előadásmód, amely nélkülöz minden csa-

lafintságot, látszatot és rejtőzködést, s bár első pillanatra nevelésnek tűnik, az egyetlen igazán hiteles dialógusnak bizonyul. Mert végső soron egész életében kizárólag önmagammal beszélgetek, senki mással.

– Ezek szerint szolipszista vagy?

– Bizonyos szempontból igen.

– Nem félsz, hogy kinevetnek?

– Dehogyan. Én nevetek másokon, hiszen egytől egyig én vagyok mindegyikük. Plátón életművének ez a titkos értelme.

– Kiforgatod a platóni hagyományt.

– Már rég meg kellett volna tenni.

ÁFRA JÁNOS *ébredés most*

*lémentes emlékek falra fagyva,
közös estéinket a tegnap felszámolta,
sötétség mozog a függöny mentén,
lékek szavakon, levegőben léthiány,
most nehezen adódik a tudóknak,
hagyja, hogy helyére más lépjen,
együtt éreztük test mögötti vonzatunk,
míg itt voltunk ágyon, csendben,
de most dühösebben szuszognak
az árnyak, belőlük lettünk és felénk*

*áramlik unalmunk, a lét bennük
éri utol önmagát, mondta, és képekre
szakadtak állványra simuló sorai,
megtelepedő kísértetek uralták el
belső látóhatárunkat, és mikor olyan
közel kerültek hozzánk, hogy képesek
voltak arcunkba lihegni, belülről,
én átengedtem nekik, csak húsát
hagyták hátra a száraz csontokon,
amit eddig sem volt erőnk uralni*

egybeszálaz

*átfonva nagyon, mint
két öreg, oldalasan nyugszik
a testünk, kimozdulunk,
hajam és fülem lélegzetére,
szíve hátamra simul, halkan
öleli a mellem, most ott
vagyunk nedves lepedők
és hámsejtek elpuhultságain,
ujjak, nyelvek, szavak itt
a sötét testben, illatokon át
látjuk egymást, lehunyt
szemmel, így a létet, és így
a másik embert, belém
álmodva nyugszik, csak
időnként rezzen fel,
megremeg, hogy mi lesz,
ha nélkülem kel*